

Dekolonizacja historii ukraińskiego języka literackiego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/LC.2026.018>

Historię, a zwłaszcza historię języka, nierzadko pisze się i przepisuje z perspektywy władzy – instytucjonalnej, symbolicznej,

* Dr, p.o. kierownika Katedry Języka Ukraińskiego na Charkowskim Uniwersytecie Narodowym im. W. N. Karazina. Obecnie odbywa staż naukowy na Wydziale Filologii Polskiej i Klasycznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: historia języka ukraińskiego, socjolingwistyka historyczna, wielojęzyczność oraz hybrydowość praktyk piśmienniczych w okresie wczesnonowożytnym na ziemiach ukraińskich.

E-mail: sophiabutko@karazin.ua | ORCID: 0000-0002-4778-2914.

a niekiedy także wprost politycznej. Jest to szczególnie widoczne tam, gdzie chodzi o wczesne etapy glottogenezy: niedostatek źródeł pisanych, trudność dostępu do zabytków oraz odmienne tradycje ich atrybucji i interpretacji tworzą pole rywalizacji narracji. Historia języka ukraińskiego należy do tych dziedzin, które mogą sprawiać wrażenie wyczerpanych i „konsensualnych”, jednak ów konsensus bywa często raczej inercją tradycji niż rezultatem ostatecznej weryfikacji założeń wyjściowych.

Do obiektywnych wyzwań w badaniach nad historią języka ukraińskiego dochodzi dziś także współczesny kontekst dostępu do źródeł: część zabytków piśmiennictwa powstałych na terenach uznawanych za obszar etnogenezy Ukraińców przechowywana jest w instytucjach i bibliotekach Federacji Rosyjskiej, co w warunkach trwającej od 2014 roku wojny rosyjsko-ukraińskiej utrudnia, a niekiedy wręcz uniemożliwia bezpośrednią pracę z oryginałami. Do czynników o charakterze ideologicznym należy zaliczyć długotrwałą tradycję rosyjskiej i radzieckiej historiografii oraz językoznawstwa, która przyczyniła się do utrwalenia w slawistyce koncepcji „jednego języka staroruskiego” jako wspólnego etapu początkowego wschodniosłowiańskich systemów językowych, z ich dalszym „rozchodzeniem się” dopiero od końca XIV wieku.

W tym kontekście monografia Joanny Getki i Viktora Moisiienki (Getka, Moisiienko 2024), która powstała w wyniku naukowego dialogu polskiej i ukraińskiej tradycji badawczej, jest zarazem aktualna i odważna. Autorzy otwarcie deklarują zamiar ponownego przemyślenia utrwalonych ustaleń oraz, co szczególnie istotne, zainicjowania dyskusji nad genezą i rozwojem ukraińskiego języka literackiego w szerszym kontekście wschodniosłowiańskim, z uwzględnieniem zarówno współczesnych systemów językowych (białoruskiego

i rosyjskiego), jak i trajektorii językowo-histerycznej, która nie doprowadziła do wykształcenia odrębnego języka literackiego (idiomu nowogrodzkiego, który zanikł wraz z Republiką Nowogrodzką, anektowaną w XV wieku przez Wielkie Księstwo Moskiewskie).

Podstawa metodologiczna i ustalenia terminologiczne

Pierwsze rozdziały książki pełnią ważną funkcję metodologicznego fundamentu: autorzy konsekwentnie i z rozwagą weryfikują zasadność najsilniej utrwalonych w slawistyce tez – o istnieniu do XIV wieku jednego „wspólnego” pisanego języka staroruskiego oraz rzekomo jednej wschodniosłowiańskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego. W tej części doprecyzowane zostają założenia badawcze i aparat pojęciowy, w tym sposób rozumienia terminów *Ruś*, *Mała Ruś*, *Wielka Ruś*, *Rosja*, *ruski*, *rosyjski*, a także zarysowane zostają zasady dalszego opracowania zabytków. Analizując sytuację językowo-kulturową na Rusi, Getka i Moisiienko uwzględniają ustalenia swoich poprzedników, m.in. Jurijsa Szewelowa i Andrieja Zalizniaka, i przyjmują za jedną z kluczowych zasad nie tylko monografii, lecz także wschodniosłowiańskiej glottogenezy:

[...] że w najdawniejszym okresie z późnego języka prasłowiańskiego wyewoluowały cztery główne dialekty wschodniosłowiańskie, w dzisiejszej terminologii można je nazwać: ukraińskim, nowogrodzkim (dialekt nowogrodzko-pskowski), białoruskim i rosyjskim, które funkcjonowały równocześnie, a nie na zasadzie nieokreślonego starszeństwa (przemiany – ewolucji jednego w drugi) (Getka [&] Moisiienko 2024: 48)¹.

¹ Tu i dalej zapis (Getka [&] Moisiienko 2024) odsyła do wersji monografii w języku polskim, zapis

Ważną i aktualną propozycją terminologiczną autorów jest rozróżnienie dwóch odmiennych kierunków oddziaływań kontaktowych: wczesnego wpływu komponentu rusko-ukraińskiego na praktykę językową Moskiewii (do połowy XVII wieku), który logicznie można określić terminem „rosyfikacja”, oraz późniejszego, imperialnego wpływu moskiewsko-rosyjskiego centrum na ukraińską, białoruską, nowogrodzką i inne tradycje językowe (od drugiej połowy XVII wieku do współczesności), który zasadne jest określać mianem „rosyzacji” (Getka [&] Moisiienko 2024: 54). Nawet jeśli propozycja ta wymagałaby dyskusji i doprecyzowania w ramach szerszego systemu terminologicznego, pozostaje cenna jako próba dokładniejszego nazwania i rozgraniczenia różnych procesów historycznych, które często bywają ujmowane jednym słowem.

Oryginalnym rozwiązaniem jest również wizualny „Schemat rozwoju języków słowiańskich” (Getka [&] Moisiienko 2024: 51), który próbuje połączyć w jednym obrazie różne systemy i trajektorie kształtowania się wskazanych idiomów w ich wzajemnych powiązaniach oraz na tle funkcjonowania języka cerkiewnosłowiańskiego jako języka literackiego na ziemiach Rusi. Jednocześnie właśnie taki format schematu wymagałby krótkiego klucza-instrukcji z objaśnieniem oznaczeń, kolorów i typów relacji, gdyż nadmiar elementów może utrudniać lekturę tabeli, zwłaszcza dla czytelników mniej obeznanych z problematyką.

Periodyzacja historii języka ukraińskiego

Jednym z istotnych osiągnięć pracy jest propozycja periodyzacji dziejów języka ukraińskiego, oparta na wyraźnym rozróżnieniu

(Getka [&] Moisiienko – U 2024) – do jej wersji ukraińskojęzycznej.

genezy i rozwoju języka ludowego (gwar) oraz języka literackiego. Jest to szczególnie ważne, zważywszy na brak do dziś jednej powszechnie przyjętej periodyzacji historii języka ukraińskiego.

Zaproponowany schemat rozwoju ukraińskiego języka literackiego podkreśla dynamikę kształtowania się normy – od jej zarania, przez nagromadzenie i utrwalanie, aż po ostateczne ugruntowanie. Jego zaletą jest lapidarność oraz zdolność „wpisania się” w szerszy europejski kontekst historii języków (por. np. periodyzacje języka polskiego lub czeskiego; zob. Długosz-Kurczabowa i in. 2006; Havránek 1980). Trafna wydaje się propozycja nazwy „okres środkowoukraiński” bez wyodrębniania „języka ruskiego” i „mowy prostej”². Krok ten pozwala ograniczyć terminologiczny pluralizm w nazywaniu idiomu funkcjonującego wówczas na ziemiach ukraińskich. Idiom ten miał często charakter hybrydowy, a w tekstach różnych stylów i gatunków zmienna bywała intensywność komponentów: rozmownego, cerkiewnosłowiańskiego, polskiego i innych.

Jednocześnie w zaproponowanej periodyzacji pojawiają się rozwiązania, które, naszym zdaniem, wymagają doprecyzowania. W periodyzacji ukraińskiego języka literackiego warto odnotować, że choć autorzy explicite uzasadniają rezygnację z jednoznacznej nazwy trzeciego etapu jako nowoukraińskiego, przyjęte określenie opisowe („okres stopniowej dominacji normy ludowej”) może pozostawiać niedomknięcie terminologiczne. Dyskusyjne wydają się również jego ramy chronologiczne – od końca XVIII wieku po współczesność – bez wyodrębnienia etapu współczesnego języka ukraińskiego, co wobec socjolingwistycznych i kodyfikacyjnych zawirowań

XX wieku wydawałoby się metodologicznie uzasadnione. W periodyzacji języka ludowego zwraca uwagę nazwa czwartego etapu „okres utrwalenia języka ukraińskiego na bazie ludowej”, która nie wnosi dodatkowe rozróżnienia terminologicznego wobec tytułu (*Rozwój ukraińskiego języka ludowego (gwary)* – Getka, Moisiienko 2024: 55), a zarazem nie zachowuje konsekwencji nazewnictwa wcześniejszych etapów, określanych jako „protoukraiński”, „staroukraiński” i „środkowoukraiński”.

Kontekst wschodniosłowiański i kultura dialogu naukowego

Istotną cechą recenzowanej monografii jest ujęcie ukraińskiego procesu językowo-literackiego w szerszej perspektywie wschodniosłowiańskiej – z uwzględnieniem specyfiki genezy trajektorii ukraińskiej, nowogrodzkiej, białoruskiej i moskiewskiej. To właśnie takie podejście można odczytać jako realizację metodologicznie ważnego postulatu Jurija Szewelowa (sformułowanego już w 1948 roku) o potrzebie rozwijania badań, które pozwalają krytycznie rozumieć logikę rosyjskich narracji historyczno-lingwistycznych, ponieważ bez znajomości „optyki” innej tradycji trudno rzeczowo podważać jej tezy:

Mamy termin *ukrainoznawstwo*, ale nie mamy żadnej nazwy dla kompleksu nauk o Rosji, a słowo *rosjoznawstwo* razi nasze ucho swoją niezwykłością. Stan terminologii w pełni odzwierciedla tu rzeczywisty stan rzeczy. Tymczasem, naszym zdaniem, *rosjoznawstwo* powinno stać się działem naszych badań i studiów niewiele mniej ważnym niż *ukrainoznawstwo* (Szewelov 2024: 126; tłum. – S. B.)³.

² Por. np. periodyzacje Jurija Szewelowa (Szewelov 1981: 226), Michaela Mozera (2018) lub zakres i treść pojęcia *staroukraiński język literacki* w ujęciu Witalija Rusaniwskiego (Rusaniwskyj 2004: 641–644).

³ «У нас є термін *українознавство*, але немає ніякої назви для комплексу наук про Росію, і слово *росієзнавство* ріже наш слух своєю незвичністю.

Warto osobno podkreślić kulturę dialogu naukowego, jaką prezentują autorzy recenzowanej monografii. Nie tylko polemizują oni z wcześniejszymi koncepcjami, lecz także zapraszają do dyskusji badaczy rosyjskich, formułując konkretne pytania i odwołując się do akademickich standardów argumentacji. Nie mniej cenną cechą jest ich refleksyjność metodologiczna: autorzy wprost wskazują miejsca potencjalnie dyskusyjne i wyjaśniają logikę własnych rozstrzygnięć. Przykładem może być uwaga, że niektóre formy celownika rzeczowników z końcówkami *-ovi*, *-evi* w rękopisach mogły zostać przejęte z protografów bułgarskich i macedońskich, jednak ich obecność i utrwalenie w tradycji rusko-ukraińskiej autorzy wiążą również z oddziaływaniem lokalnego uzusu (Getka [&] Moisiienko 2024: 151–152).

W tym samym kontekście istotnym atutem metodologicznym jest wyważone podejście Getki i Moisiienki do interpretacji wpływów językowych oraz zbieżności formalnych. Analizując użycie postfiks *-s'a* (*-ca*) w prepozycji lub w pozycji dystansowej względem czasownika w zabytkach piśmiennictwa, badacze rozróżniają genezę zjawiska i jego późniejsze wzmocnienie wskutek kontaktów językowych, podkreślając, że polszczyzna mogła oddziaływać na częstotliwość lub realizację od XIV wieku, jednak nie była przyczyną pojawienia się tych form w piśmiennictwie ukraińskim, które do końca XIII wieku rozwijało się poza polskim kontekstem kulturowym (Getka, Moisiienko 2024: 186). Taka perspektywa, w istocie, współbrzmi z zastrzeżeniem, na które zwracał uwagę również Jurij Szewelow w pracy *Pols'ka mowa w Ukraini*

Стан термінології тут цілковито відбиває дійсний стан речей. Тим часом, на нашу думку, розсієзнавство повинно стати не набагато менш важливим розділом наших досліджень і студій, ніж українознавство» (Szewelow 2024: 126).

XVI–XVII st. (*pamjati Antuana Martela*) (1949): formalne podobieństwo nie stanowi jeszcze automatycznego dowodu zapożyczenia (Szewelow 2012: 456–467).

Weryfikacja tez utrwalonych i nowe ujęcie

Metodologicznie przejrzysta i logiczna wydaje się strategia autorów, którzy wychodząc od dwóch „dominujących” w historycznej sławistyce tez – (1) o istnieniu do XIV wieku jednego pisanego „staroruskiego” idiomu oraz (2) o istnieniu jednej wschodniosłowiańskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego – formułują tezy alternatywne i poddają je weryfikacji. Wśród kluczowych propozycji autorskich znajdują się datowanie początku kształtowania się ukraińskiego języka literackiego na XI wiek oraz zasadność mówienia o rusko-ukraińskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego od XI wieku.

Dla uzasadnienia tych ustaleń autorzy aktywnie sięgają do dorobku polskiej lingwistyki historycznej, w szczególności do ujęcia języka literackiego przez pryzmat kryterium normy, obecnego w pracach Stanisława Urbańczyka i Bogdana Walczaka (Getka [&] Moisiienko 2024: 62–63), a zarazem odwołują się do stanowisk reprezentowanych w rosyjskiej tradycji naukowej, m.in. do prac Borisa Uspienskiego (Getka [&] Moisiienko 2024: 63). Wielką wartością monografii jest to, że wykorzystanie rosyjskiego dorobku naukowego nie zastępuje krytyki imperialnej narracji, lecz staje się narzędziem precyzyjniejszej argumentacji: uznając bezsporny fakt funkcjonowania cerkiewnosłowiańszczyzny jako jednego z pierwszych języków literackich Rusi, autorzy jednocześnie wskazują na sprzeczności w niektórych „kanonicznych” tezach rosyjskiej historiografii języka literackiego i wzywają do uczciwego, fachowego dialogu.

Opis materiału językowego i jego potencjał badawczy

Joanna Getka i Viktor Moisiienko w analizie materiału opierają się na korpusie oryginalnych zabytków piśmiennictwa, których atrybucja i lokalizacja zasadniczo nie budzą wątpliwości i pozwalają wiązać je z obszarem etnogenezy Ukraińców. Taki dobór bazy źródłowej ma zasadnicze znaczenie dla deklarowanych celów, ponieważ minimalizuje ryzyko dowolnych interpretacji i wzmacnia walor dowodowy wniosków.

Empiryczna część monografii składa się z trzech rozdziałów poświęconych wyodrębnieniu cech języka ukraińskiego w najstarszych zabytkach języka cerkiewnosłowiańskiego redakcji rusko-ukraińskiej na różnych poziomach – fonetycznym, morfologicznym i leksykalnym. Autorzy pracują na bardzo licznych przykładach; większość z nich nie budzi wątpliwości interpretacyjnych, a sposób prezentacji materiału jest na ogół konsekwentny i uporządkowany. Wskazano zjawiska, które (a) legły u podstaw ukraińskiej normy językowej, (b) są obecnie cechą wybranych dialektów języka ukraińskiego, (c) nie zakorzeniły się w języku ukraińskim. Ważnym podsumowaniem tych analiz jest tabela syntetyzująca prezentację kluczowych fonetycznych i morfologicznych cech ukraińskich w zabytkach cerkiewnosłowiańskich na tle porównania z tekstami „świeckimi” (Getka [i] Moisiienko 2024: 224–225). Dla większej przejrzystości w tabeli warto byłoby podać konkretny wykaz tekstów świeckich wykorzystanych w zestawieniu, ponieważ uogólnienie typu „zapisy graffiti, inne zapisy o charakterze świeckim” nieco rozmywa granice materiału.

Z metodologicznego punktu widzenia istotnym rezultatem jest nie tylko sam opis materiału, lecz także wypracowane

narzędzia analityczne, które mogą okazać się przydatne w dalszych badaniach nad najstarszymi zabytkami. W tym kontekście szczególnie cenny jest *Aneks* w postaci *Tabeli 2*, zawierającej syntetyczny wykaz cech językowych poświadczonych w analizowanych zabytkach, które następnie stały się normatywne dla ukraińskiego języka literackiego. W istocie jest to gotowe „narzędzie robocze” dla badacza tekstów cerkiewnosłowiańskich powstałych na ziemiach Rusi oraz w późniejszych organizmach państwowych. Wykaz ten, w naszym przekonaniu, z pewnością okaże się pomocny w procesie szybkiej, wstępnej diagnozy i porównywania cech językowych w zabytkach piśmiennictwa.

Wydanie dwujęzyczne: zalety i uwagi redakcyjne

Niewątpliwą zaletą monografii jest jej dwujęzyczny format (wersja polska i ukraińska), który istotnie poszerza grono odbiorców oraz pole dyskusji. Książka napisana jest klarownym stylem; argumentacja w przebiegającej mierze została zbudowana logicznie i starannie.

Jednocześnie ukraińska redakcja miejscami wymagałaby uważniejszej korekty stylistyczno-terminologicznej, aby konsekwentnie zachowywać ten sam akademicki standard co polski oryginał. Porównanie miejsc paralelnych pokazuje, że w wersji ukraińskiej niekiedy wzmacnia się ekspresja: polskie sformułowanie z neutralnym „symbolicznie odbierano” (Getka, Moisiienko 2024: 38) w ukraińskim tekście oddano jako „nachabno zabrano” (pol. *bezcześnie odebrano*, Getka, Mojsijenko – U 2024: 39), co przesuwając ton wypowiedzi z opisowego na oceniający. Podobny efekt pojawia się również w sformułowaniu celu: tam, gdzie wariant polski mówi o „analizie tekstów najstarszych [...] pod kątem wyodrębnienia

w nich ukraińskich cech językowych” (Getka, Moisiienko 2024: 15), odpowiednik ukraiński formułuje cel jako „pokazaty [...] należnist’ pysciw [...] do ukrajins’koho mownoho prostoru” (pol. „pokazać [...] przynależność skrybów [...] do ukraińskiej przestrzeni językowej” (Getka [&] Moisiienko – U 2024: 16–17), a więc przesuwając akcent z operacyjnie weryfikowalnego zadania badawczego na twierdzenie o charakterze rezultatywnym, co może sprawiać wrażenie aprioryczności. Ujednolicenie takich miejsc – przede wszystkim w zakresie rejestru, precyzji terminologicznej i przejrzystości sformułowań – tylko wzmocniłoby spójność i równowagę wydania dwujęzycznego⁴.

Wnioski

Monografia *Na początku było Słowo...* stanowi istotny wkład w dekolonizacyjną reinterpretację historii ukraińskiego języka literackiego oraz w wypracowanie narzędzi dla dalszej, fachowej dyskusji nad jego genezą. Do jej mocnych stron należą przejrzystość metodologiczna, uważność w doborze źródeł i przykładów, umiejętność osadzenia materiału ukraińskiego w szerszym kontekście wschodniosłowiańskim, a także kultura polemiki – z otwartym wskazywaniem potencjalnych zastrzeżeń lub tez dyskusyjnych oraz z argumentacyjnym uzasadnieniem własnych rozstrzygnięć. Wyraźnie widoczne jest bogate doświadczenie obojga

badaczy w zakresie historii języka, socjolingwistyki historycznej i analizy zabytków piśmiennych: Joanna Getka jest specjalistką w zakresie historii języka oraz badań związanych z krytycznym przemyśleniem rosyjskich imperialnych zawłaszczeń dziedzictwa kulturowego Rusi (Getka 2012; Getka 2017; Getka i in. 2022; Getka i in. 2023), natomiast Viktor Moisiienko – specjalistą od ukraińskich zabytków późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych oraz problematyki dialektologii historycznej (Mojsijenko 2004; Mojsijenko 2006; Mojsijenko 2013; Mojsijenko 2018: 431–464). Połączenie tych kompetencji podnosi walor zarówno rozstrzygnięć metodologicznych, jak i wniosków recenzowanej monografii.

Pojedyncze kwestie dyskusyjne (proponowany schemat periodyzacji, kwestia doprecyzowania niektórych narzędzi metodologicznych, niepełne ujednolicenie redakcji dwujęzycznej) nie zmieniają zasadniczo wysokiej oceny monografii, lecz raczej wyznaczają kierunki, w których kolejne wydania lub dalsza debata mogłyby uczynić zaproponowaną koncepcję jeszcze bardziej przejrzystą i mocniej ugruntowaną.

Monografia ma znaczącą wartość dla szerokiego grona specjalistów nauk humanistycznych, zwłaszcza językoznawców, historyków kultury i badaczy piśmiennictwa, ponieważ wprowadza materiał ukraiński w ogólnoeuropejski i światowy horyzont dyskusji o kształtowaniu normy literackiej, tradycjach piśmiennych oraz narracjach ideologicznych w slawistyce. Należy wyrazić nadzieję na przygotowanie anglojęzycznego wydania, które mogłoby w istotny sposób poszerzyć krąg jego odbiorców i wzmocnić międzynarodową recepcję podejmowanej problematyki.

⁴ Pojedynczo dostrzegalne są także redakcyjno-terminologiczne niezgodności między wersją polską a ukraińską (zwłaszcza w tytułach podrozdziałów) i/lub między tytułem a doбором przykładów. Na przykład w § 4.1.1.1.10.1 w wersji polskiej mowa o „Prze głosie [e] > [o] po spółgłoskach szczelinowych”, podczas gdy w wersji ukraińskiej tytuł brzmi „Perechid e > o pisma szypiaczych” (pol. *Przejście [e] > [o] po spółgłoskach szumiących*); przy tym wśród ilustracji pojawiają się przykłady z głoską [c] (ukr. [u]), która należy do spółgłosek zwarto-szczelinowych.

Bibliografia

- Długosz-Kurczabowa, Krystyna [&] Stanisław Dubisz 2006. *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Wyd. III. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Getka, Joanna [&] Viktor Moisiienko 2024. *Na początku było Słowo... Od standardu mówionego do normy literackiej (Zarys genezy ukraińskiego języka literackiego).* / *Spoczątku było Słowo... Widmowność uzusu – do literaturności normy (Narys henezy ukrajins'koji literaturności mowy)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Getka, Joanna 2012. *Język „Nauk Parafialnych” (1794) – ukraiński wariant prostej mowy końca XVIII wieku*. Seria Druga Europa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- 2017. *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie XVIII wieku*. Warszawa: Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej.
- Getka, Joanna [&] Jolanta Darczewska 2022. *Ruś porwana. Rosyjska wojna o tożsamość Ukrainy*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- 2023. *Faszyzacja antyfaszyzmu. Kulturowe kody wojny Rosji*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Havránek, Bohuslav 1980. *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Moisiienko, Viktor (pidhot. do wyd.) 2004. *Akty Żytomyrs'koho hrods'koho uriadu: 1590 r., 1635 r.* Żytomyr: [b. v.].
- 2006. *Fonetyczna systema ukrajins'kich polis'kich howoriw u XVI–XVII stolitti*. Żytomyr: Wyd-wo ŻDU im. I. Franka.
- Moisiienko, Viktor [&] Volodymyr Polishchuk (pidhot.) 2013. *Łuc'ka zamkowa knyha 1560–1561 rr.* Łuc'k: SPD FO Kuprows'kyj W. M.
- Moisiienko, Viktor 2018. „Protohrafy i mowa Ławryszys'koho Jewanhelija”. W: *Ławryszys'ke Jewanhelije XIV stolittia*. Wydannia faksymilnoho typu. Dosli-dzennia. Kyjiw: Horobec'.
- Mozer, Michael 2018. *Istoriia ukrajins'koji mowy*. Kyjiw: B.w.
- Rusaniws'kyj, Witalij (ta in.) (red.) 2004. *Ukrajins'ka mowa: Encyklopedija*. 2-he wyd., wypr. i dop. Kyjiw: Wyd-wo «Ukr. encyklop.» im. M. P. Bażana.
- Shevelov, George Y. 1981. *Evolution of the Ukrainian Literary Language*. W: Ivan L. Rudnytsky (red.). *Rethinking Ukrainian History*. Edmonton.
- Szewelow, Jurij 2012. „Pols'ka mowa w Ukraini XVI–XVII st. (pamjati Antuana Martella)”. W: *Narys sučasnoji ukrajins'koji literaturności mowy ta inszi linhwistyczni studiji (1947–1953)*. Kyjiw: Tempora.
- 2024. „Hołowna problema i zawdannia ukrajins'koji nauky”. W: Jurij Szewelow. *Twerdyj grunt: Zarysy ukrajins'koho sebezpoznannia*. Charkiw: Wydawec' Ołeksandr Sawczuk.